

Lector: Georgeta Naidin-Dimisianu

© 2010, 2016 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin retele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/ sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Michelangelo Buonarroti (1475-1564),
Judecata de Apoi (1537-1541), detaliu

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României :

PALER, OCTAVIAN

Eul detestabil / Octavian Paler. – Ed. a 3-a. – Iași:
Polirom, 2016

ISBN print: 978-973-46-6325-5
ISBN eBook: 978-973-46-6298-2
ISBN PDF: 978-973-46-6299-9

821.135.1-4

Printed in ROMANIA

ISBN 978-973-46-6325-5

ISBN 978-973-46-6298-2

ISBN 978-973-46-6299-9

ISSN 2284-613X

DOI: 10.5281/zenodo.1000000

ISBN 978-973-46-6325-5

ISBN 978-973-46-6298-2

ISBN 978-973-46-6299-9

ISSN 2284-613X

DOI: 10.5281/zenodo.1000000

ISBN 978-973-46-6325-5

ISBN 978-973-46-6298-2

ISBN 978-973-46-6299-9

ISSN 2284-613X

DOI: 10.5281/zenodo.1000000

ISBN 978-973-46-6325-5

ISBN 978-973-46-6298-2

ISBN 978-973-46-6299-9

ISSN 2284-613X

DOI: 10.5281/zenodo.1000000

ISBN 978-973-46-6325-5

ISBN 978-973-46-6298-2

ISBN 978-973-46-6299-9

Octavian PALER

Eul detestabil

O istorie subiectivă a autoportretului

POLIROM

2016

puse de pătratul alb. Cine altul să scoată arta din impas dacă nu Artistul însuși? La urma urmei, izgonirea obiectului din pictură n-a fost determinată de dezinteresul față de realitate, ci de dorința de a vedea mai mult decât obiectul. O demonstrează și faptul că, treptat, obiectul își face acum reapariția, încărcat de „amintiri” din aventurile trăite de pictură dincolo de el. și apoi, ceea ce a început ca o declarație de dragoste, dacă e să credem legendă păstoriei care a zgâriat cu un cui într-o grotă profilul umbrei iubitului ei, ar fi nefiresc să amuțească.

Cuprins

Calomniatul Narcis	9
Floarea fidelității	16
O poveste de dragoste	22
Reverii vulnerabile	25
Învingătorul	32
Înțelept? Sau martir?	41
Nimic despre Bosch	49
Tintoretto furiosul	51
Călcăiul lui Ahile	59
Scara lui Pontormo	64
Un cretan în Spania	67
Capul lui Goliat	75
Adevăr și tăcere	86
Semnul lui Rembrandt	91
Artistul la azil	106
Diavol și înger	109
Cursa spre moarte	117
Un „fost marinar”	122
Napoleon și tigrul	125
Bună ziua, domnule Courbet	134
Puțină istorie	139
Realitatea care fugă	145
Vânătorul de corbi	150
Aventura unui sălbatec	167
Cap și pajură	180
Tipătul	192
Destin și legendă	197

Cer și pământ	204
Simbolul anemonelor	207
Victoria învinșilor	213
Nucii de piatră	217
Fața calmă a zbuciumului.....	222
Pictura care mușcă	228
Auto(mobil)portretul	235
Labirintul fără centru.....	239
Forma zero a picturii.....	242

În colecția eseuri & confesiuni

au apărut:

- Carlo Maria Martini, Umberto Eco – *În ce cred cei care nu cred?*
- Alexandru Paleologu – *Bunul-simt ca paradox*
- Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
- Ion Vianu – *Amor intellectualis. Romanul unei educații*
- Mircea Mihăiesă – *Ultimul Jud*
- Tony Judt – *Cabana memoriei*
- Norman Manea, Hannes Stein – *Cuvinte din exil*
- Alex. Leo Șerban – *De ce vedem filme. Ei în Arcadia Cinema*
- Günter Grass – *Decojind ceapa*
- Aldous Huxley – *Porțile percepției • Raiul și iadul*
- Octavian Paler – *Rugați-vă să nu vă crească aripi*
- Jorge Luis Borges – *Nouă eseuri dantești • Borges oral*
- Ernesto Che Guevara – *Jurnal pe motocicletă*
- Octavian Paler – *Deșertul pentru totdeauna*
- H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă*
- Ioan Petru Culianu – *Păcatul împotriva spiritului.*
- Scrieri politice
- Octavian Paler – *Apărarea lui Galilei*
- Lev Sestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani • Privilegiații și dezmoșteniții istoriei*
- Adelin Petrișor – *Războaiele mele*
- Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
- Vasile Ernu – *Născut în URSS*
- Umberto Eco – *Cum ne construim dușmanul*
- Jules Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
- Aldous Huxley – *Reîntoarcere în minunata lume nouă*
- Octavian Paler – *Polemici cordiale*
- Radu Pavel Gheo – *Adio, adio, patria mea cu î din i, cu â din a*
- Cella Serghi – *Pe firul de păianjen al memoriei*
- Henri Bergson – *Teoria râsului*
- Cristian Tudor Popescu – *Copiii fiarei*
- Stendhal – *Despre dragoste*
- Vintilă Mihăilescu – *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică*
- Irfan Orga – *Portretul unei familii turcești. O poveste din Istanbulul de altădată*

Calomniatul Narcis

1

Când Columb a plecat în prima sa călătorie, zicea Braque, singura lui şansă era să se roage. Credinţa în misiunea lui era singurul său sprijin înainte de a descoperi America. În a doua călătorie spre America, n-a mai fost nevoie decât să repete un lucru deja făcut: busola a înlocuit rugăciunea.

Dar drumul spre noi însine e mai pretentios. Uneori, pictorul s-a îmbrăcat elegant, şi-a coafat părul cu grijă, şi-a pus la gât, ca Van Dyck, un lanț de aur care produce un efect subtil şi se priveşte încântat în oglindă. A uitat, se pare, de problemele sale. Îi ajunge satisfacţia de a-şi picta chipul. Un Narcis? Nu, Narcis trebuie scos din cauză.

2

Narcis este, cred, cel mai calomniat personaj din mitologie. Lumea să a obişnuit să vadă în el un vicios care s-a aplecat deasupra unei fântâni

și s-a îndrăgostit, vai, de el însuși. Drept care a sfârșit rău și nimeni nu l-a plâns. De pe mormântul lui Nero n-au lipsit multă vreme florile proaspete, în timp ce pe mormântul nefericitorului Narcis a rămas solitară narcisa înflorită din sângele său. Asta e lumea în care trăim! Numărul celor incredințați că pământul, cu cerul înstelat cu tot, reprezintă un simplu decor al existenței lor nu e, probabil, deloc neglijabil, în schimb Narcis e hulit, ponegrit, luat în derâdere pentru că nimeni nu se mai obosește să citească legenda unde se vede ușor că adevărata lui vină era alta decât cea care îi e imputată.

Legenda spune limpede că Narcis, deși era iubit de multe fete și de nimfe, disprețuia dragostea. Era, probabil, un misogin. Și cum misoginismul nu putea fi tolerat de Nemesis, zeița care veghează la păstrarea ordinei în univers, ea l-a pedepsit pe Narcis să se uite într-o fântână și să se simtă atras de chipul său. Tot ce s-a întâmplat la fântâna de care se face atâtă cauză este consecința acestui fapt. Din clipa în care Nemesis a luat hotărârea de care pomenește legenda, Narcis a intrat, ca și Oedip, în destin. El execută o pedeapsă, o sentință divină, îndrăgostindu-se de chipul său! Ceea ce, evident, schimbă întreaga perspectivă din care trebuie privit. Dar nimeni nu mai vrea să vadă că multă hulitul Narcis e, de fapt, o victimă. Interesul pentru sine îi e reproșat pe toate tonurile, de parcă lumea ar fi populată exclusiv cu oameni care se rușinează să se uite în oglindă, care îi iubesc numai pe alții, îi admiră numai pe alții și au despre ei își o părere execrabilă. Cei care n-au intrat în acest cor de reproșuri răutăcioase și au încercat să explice că problema lui Narcis nu ține de patologie au fost priviți cu mefiență. Literatură! Speculații ale poetilor care,

la urma urmei, sunt și ei suspectați de narcissism. Și lucrurile au reintrat pe făgașul lor. Încât Narcis pare să intuiție pentru totdeauna la stâlpul infamiei.

Evident, nu-mi fac iluzii că voi risipi eu ironiile debitate pe seama lui Narcis. Știu în ce lume trăiesc și știu cât de tenace sunt prejudecățile. Dar ideea mea despre autoportret mă obligă să insist.

3

Un navigator florentin, care l-a însoțit pe Magellan în prima călătorie în jurul lumii, povestește că întâiului băstinaș întâlnit în Patagonia îl s-a pus în față o oglindă și, atunci, acel uriaș, îngrozit de propria sa imagine, și-a pierdut mintile. Prima oară când am aflat acest amănunt, am văzut în el o simplă curiozitate exotică, fără nici o semnificație specială. Abia mai târziu m-am gândit că uriașul patagonez care a fugit de imaginea sa din oglindă exprima, poate, instinctiv, o atitudine mai generală, aproape o filosofie; una profund deosebită de cea care caracterizează, din leagănul ei, civilizația europeană.

Noi europenii n-am înțeles niciodată prea bine de ce simțeau nevoie populațiile precolumbiene să facă sacrificii umane pentru menținerea ordinei universului. Le-am socotit nu numai crude, ci și ilogice. În ciuda ironiilor cu care a fost gratulat, Tânărul grec îndrăgostit de chipul său din fântână e pentru noi mult mai logic decât uriașul care a înnebunit observându-și imaginea în oglindă.

Mai trebuie să ne surprindă că autoportretul să-a născut în Europa? Și că o istorie a autoportretului trebuie să se limiteze, *volens nolens*, la pictura europeană?

4

Prejudecata că Narcis se iubește ca un ego-latră trebuie, aşadar, evitată dacă vrem să ferim ideea de autoportret de suspiciuni tulburi. În definitiv, din câte știm, cei care se iubesc excesiv pe ei însăși nu prea au obiceiul să-și înfigă pumnalul în inimă. Când au vărsat sânge, au preferat să-l verse pe al altora.

Mi se poate obiecta, desigur, că grecii au vrut să arate prin această legendă că și în cunoașterea de sine, pe care o recomandau stăruitor, trebuie să existe o limită. Deci, de ce să complicăm lucrurile? Cred, însă, că trebuie să le complicăm dacă vrem să înțelegem deosebirile. Dacă ar fi găsit în sine motive destul de puternice pentru a trăi, Narcis nu s-ar fi sinucis. Sinuciderea lui nu e atât consecința cunoașterii de sine, cât eșecul ei. Așa stând lucrurile, el ar fi renunțat cu siguranță să-și facă autoportretul dacă ar fi fost artist.

Unii pictori s-au flatat, într-adevăr, în tablouri. Au avut grija să-și dea un rang ori să se avantajeze ca vârstă sau ca aspect. Rubens e un bun exemplu în această privință. În alte autoportrete, însă, izbește plăcerea de a displăcea. Asta nu spune nimic?

5

În prezent, calomniatul Narcis își ia, se pare, revanșa. În lume se vorbește din ce în ce mai insistent despre triumful său, ca semn al epocii post-moderne. Are loc, cu alte cuvinte, o resurrecție a individului. Paradoxal, într-un moment când se discută despre conștiința planetară, când pământul pare prea mic, individul se redescoperă pe sine, de parcă ar vrea să reia de la

capăt întrebările, pentru a afla unde a greșit. Omul abstract, a cărui himeră a avansat uneori peste mormane de cadavre concrete, lasă locul omului în carne și oase, cum îl vroia pe la începutul veacului trecut Unamuno, încercând, probabil, prin această mișcare de recul să se debaraseze de crusta schematizărilor ce i-au pus în pericol identitatea.

6

Ar mai trebui spus, poate, că artistul seamănă, într-o privință, cu Midas, frigianul căruia Dionysos i-a îndeplinit dorința de a preface tot ce atinge în autoportret. În *Noaptea înstelată* a lui Van Gogh există cer, există munți și un chiparos. Atât. Atât? Cerul e cuprins de un uragan care anunță parcă Judecata de Apoi. Munții seamănă cu valurile unei mări în furtună. Chiparosul s-a schimbat în flacără neagră. În toate e o neliniște care ne trimite cu gândul la neliniștea din ochii aceluia Christos al picturii care este Van Gogh. *Noaptea înstelată* a părut multora pupila lui dilatătă.

Uneori, tablourile obișnuite îi reprezintă pe creatorii lor chiar mai bine decât autoportretele propriu-zise. Rafael este mai Rafael în îngerii și madonele sale decât în autoportretul său. Iernile lui Bruegel ne spun despre pictorul flamand mai mult decât autoportretul său presupus. La nevoie, ne putem imagina istoria artei fără desenul în care Leonardo s-a reprezentat, se pare, dar ne-o putem imagina fără *Gioconda*? Si l-am înțelege la fel pe Leonardo fără *Gioconda*? Din pânzele consacrate de Cézanne muntelui Sainte-Victoire ne dăm seama mai bine, parcă, decât din autoportrete de ce solitarul de la Aix vrea să stea

departe de lumea domnilor în redingotă. Încât ne-am putea lăsa ispiții de acest paradox: totul este în artă autoportret, cu excepția, poate, a autoportretului.

El nu e, totuși, decât un paradox. Sunt destule autoportrete fără de care imaginea noastră asupra unui pictor n-ar fi completă. Cum să bănuim cât de biruitoare era înfrângerea falitului Rembrandt fără ultimele sale autoportrete? Cum să aflăm cât de înaltă era ambiția lui Dürer fără autoportretul în care a scris deasupra capului: „Destinul meu va progresă oare după Ordinea Supremă”? Arta, s-a zis, este cel mai scurt drum de la un om la altul. Probabil, tot ea este și cel mai scurt drum de la om la el însuși. Poate că întrebarea care ar trebui pusă e dacă harul de a preface totul în autoportret nu seamănă uneori cu al lui Midas, devenind o pedeapsă; să te ciocnești mereu de tine, fără nici o șansă de scăpare, nu e tocmai confortabil... dar acest preț nu se poate negocia.

7

Pasul spre autoportret n-a fost făcut dintr-o dată. Artistul preferă să stea o vreme în fundul scenei, în spatele altora. Nu îndrăznește să iasă singur pe scenă. Si poate că nici publicul n-ar privi cu ochi buni o escaladare bruscă a tradiției. I s-a acordat, tacit, dreptul de a se picta pe sine în fresce, cu condiția să fie modest. Să facă figurătie, cum am zice azi. De aceea pictorul se amestecă printre personajele secundare, ascuns, abia ghicit, încât uneori va fi descoperit numai peste secole. Nu vrea să atragă atenția asupra sa. Si, pe de altă parte, se obișnuieste cu provocările oglinzi. Înaintează încet spre protagoniști. Abia când a ajuns foarte aproape de ei se decide

să vadă în chipul său unul din subiectele posibile ale picturii.

Rămas singur, caută o floare. Apoi se concentreză, ținând floarea între mâini. Si-a luat, între timp, și un nume. Se cheamă Albrecht Dürer. E un moment de răspântire în istoria artei acum. Viața interioară triumfă, în sfârșit, în pictură.